
Gender a mezinárodní vztahy

Tereza Kodíčková

Gender a feminismus patří v České republice zatím k tématům pro člověka s fungujícími sebezáchovnými pudry nepřijatelným. Západní svět se jim věnuje přibližně třicet let a za toto období feminismus vykristalizoval v legitimní metodologický přístup ke studiu společenských věd. Vzhledem k tomu, že jeho existence a charakter jsou v širší české akademické obci zcela neznámy, je třeba alespoň zhruba shrnout jeho současný stav a východiska pro studium teorie mezinárodních vztahů. Proto se v následující stati zaměřím nejprve na gender/feminismus obecně a v politické teorii zvláště a poté se budu zabývat feministickou kritikou teorie mezinárodních vztahů. Vzhledem k nedostatku prostoru se konkrétní ukázky této kritiky omezují na koncepty racionálního jedince a státu a na aplikaci feministické metodiky na Morgenthauovy principy politického realismu. Studie se pokouší nalézt a shrnout základní společné rysy feministické kritiky současné teorie mezinárodních vztahů.¹

Feminismus obecně

Gender

Kromě gramatického rodu v lingvistice tento pojem označuje též tzv. společenský rod, „systémový sociální konstrukt maskulinity a femininity, který je jen velmi málo, pokud vůbec, determinován biologicky“.² Pro biologické rozdíly mezi pohlavími (tedy pro rozdíly anatomické, hormonální a fyziologické) jsou pak vyhrazeny pojmy pohlaví a samčí a samičí (male/female).³

Genderové role a očekávání se tvoří během socializace jedince v určitém kulturním prostředí a určují jeho postavení ve společnosti. Oprávněnost genderového konstruktu (tj. faktu, že role mužů a žen ve společnosti není „přirozené“, tedy biologicky zakotvená, a proto neměnná) bývá zdůvodňována měnicími se rolemi a rolovými očekáváními mužů i žen ve společnosti v průběhu historie a rozdílnými vzorci chování, které se v různých kulturách očekávají od příslušníků různých pohlaví.⁴

Je nutné zdůraznit, že – jak již vyplývá z definice – gender se netýká výhradně žen a jejich zkušenosti, ale zabývá se životními postoji a vlastnostmi mužů i žen a snaží se ukázat, jak ovlivňují chování jednotlivců, skupin, společností i vývoj jednotlivých společenských věd.

Žena/ženy

V první fázi vývoje usilovalo feministické bádání o začlenění otázek týkajících se žen do studia společenských věd (které si až donedávna „kladly pouze takové otázky o životě společnosti, které se zdají problematické z pohledu sociální zkušenosti charakteristické pro muže“)⁵ a snažilo se ukázat, že postavení mužů a žen ve společnosti je natolik rozdílné, že je třeba mu věnovat pozornost.

Později se však ukázalo, že kategorie „žena“ je nepřipustně generalizující, proto se feministická teorie dnes zabývá postoji skupin žen z různého geografického, kulturního i sociálního prostředí. Kategorie „žena“, je-li postavena do protikladu ke kategorii „muž“ (dříve „člověk“), také posiluje tradiční asymetricky dichotomické vnímání světa (maskulinní – femininní, mysl – tělo, vědění – bytí, kultura – příroda, veřejné – soukromé, racionální – iracionální, objektivita – subjektivita, autonomie – vztahovost), které feministé považují za zjednodušující.⁶

Feminismus

Ve své „akční“ podobě je feminismus praktickou ideologií, která stojí v pozadí ženského hnutí. V anglosaských zemích je tato jeho podoba spojena jednak s bojem žen za volební právo (tzv. první vlna) a jednak s ženským hnutím 60. let (druhá vlna). Postavení žen ve společnosti a nerovnosti mezi muži a ženami považuje za centrální politické problémy. Tvrdí, že „ženy jako skupina jsou při současném uspořádání světa znevýhodněny vůči mužům jako skupině, že toto znevýhodnění není dáno přirozenými a nevyhnutelnými následky biologických rozdílů a mělo by být odstraněno jako nespravedlivé“.⁷ Poukazuje na nerovnosti např. v oblasti vzdělání, pracovního trhu (nepřístupnost vyšších míst pro ženy, neodpovídající odměny) a rodiny (neplacená domácí práce, odpovědnost za chod domácnosti a za výchovu dětí).

Kromě toho lze však feminismus chápat jako metodologický přístup ke studiu společenských věd, jehož hlavním nástrojem je gender. Tvrdí, že veškerá lidská činnost i uvažování jsou genderově podmíněné. Díky tomu, že vědu provozovali po převážnou část dějin lidstva pouze muži, vycházejí „univerzální“ modely, užívané doposud jako analytické jednotky při studiu společenských věd, nikoli z lidské přirozenosti, ale z maskulinní zkušenosti a vidění světa. Vzhledem k proporcionálnímu podílu žen v lidské populaci považují feministé tyto modely za nereprezentativní a nárok, který si činí na univerzalitu, za neoprávněný. Feministická teorie usiluje o takovou transformaci těchto modelů, která by reflektovala i femininní vidění světa.

Kritika postavení žen ve společnosti není otázkou posledních třiceti let. V anglosaském světě tradice tohoto tématu sahá až do 17. století a od té doby se k němu myslitelé vracejí.⁸

Feminismus a politická teorie

Teorii mezinárodních vztahů se feministická kritika začala věnovat později než ostatním disciplínám, protože předmět jejího zkoumání je nejdále od tradičních sfér ženského zájmu a závislost na maskulinních konceptech je zde velmi vysoká. Politická teorie, která tvoří základ studia mezinárodních vztahů, je nejbližším oborem, k němuž feminismus již zaujal koherentní stanovisko. Jednotlivé proudy feministické politické teorie a jimi položené otázky tvoří základ feministického studia mezinárodních vztahů, ukazují způsob a rozmanitost feministického myšlení a mj. dokládají feministické tvrzení o závislosti vědy na místním a genderovém kontextu.

V tradičních učebnicích politické teorie je feminismus kladen naroveň teoriím, jako je konzervatismus, liberalismus, marxismus atd.⁹ Zatímco však tyto teorie navazují na sebe navzájem, feminismus zaujímá postoj ke každé z nich (v žádné nebyl femininní přístup přímo zastoupen), což by potvrzovalo jeho spíše metodologický charakter. Valerie Bryson ve své knize *Feminist Political Theory* rozlišuje čtyři proudy západního feministického politického myšlení.

Liberalní feminismus (tradiční orientace, která stála za bojem žen za volební právo) tvrdí, že ženy jako bytosti stejně racionální jako muži mají také nárok na stejná práva. Zabývá se pouze veřejnou sférou, soukromou nereflektuje a spoléhá na individualismus, na sledování osobních zájmů, na konkurenci a na inherentní spravedlivost demokracie. Prosazuje tedy úplnou rovnost mužů a žen na základě tradičních hodnot.

Stoupenci jiných směrů feministického myšlení jej kritizují hned z několika důvodů. Prostřednictvím individualismu, který spočívá na výše uvedených, maskulinitu ztělesňujících premisách, nikdy nedojde ke zlepšení situace žen jako skupiny. Muži a maskulinní vlastnosti jsou zde považovány za nezpochybnitelnou normu. Ženy však nemohou (a není důvod, proč by měly) těmito vlastnostmi oplývat, a proto se svými femininními vlastnostmi v konkurenci s muži nikdy neobstojí. Navíc, pokud by ženy získaly stejný status jako muži, a tak by byly osvobozeny od svých povinností v soukromé sféře, kdo bude zajišťovat její fungování?

Podle *radikálních feministek* [a zde je femininum na místě] není základním mocenským vztahem v lidské společnosti moc státu nad občany, ale sexistická nadvláda mužů nad ženami, již je státní moc součástí. Stát nikdy nemůže splnit feministické požadavky, protože byl vytvořen tak, aby sledoval maskulinní zájmy (např. sociální podpora jen posiluje závislost žen na moci státu). J. B. Elshtain je nazývá feministickými realistkami, protože v mužích a státu vidí primární nepřátele a přijaly z Hobbese vycházející pojetí politiky jako boje – ženy (utlačované) se musejí naučit bojovat stejně tvrdě jako muži (utlačovatelé). Tím se zcela vyloučí možnost uplatnění měkkých metod, které do politiky chtějí přinést ostatní feministické proudy, a tak zmírnit napětí mezi skupinami i státy.¹⁰

Mateřské feministky naopak považují femininní vlastnosti spojené s mateřstvím a s pečováním o druhé za nadřazené vlastnostem maskulinním a tvrdí, že by se měly stát základním etickým vzorem pro občanské jednání. Tento přístup je však stejně jednostranný jako upřednostňování maskulinních vlastností a nepřispívá ke zrovnoprávnění postavení mužů a žen ve společnosti.

*Marxistický a socialistický feminismus*¹¹ (aktuální je zejména mezi nebílou populací Spojených států) vychází z marxistické analýzy socioekonomických podmínek. Zkoumají zejména postavení ženy v rodině a na pracovním trhu. Domnívají se, že do současného ekonomického systému je třeba započítat i hodnotu ženské domácí a pečovatelské práce (péči o děti, slabé a nemocné, udržování domácnosti a komunikace v rodině, transformaci zdrojů ve služby pokrývající lidské potřeby, zprostředkování mezi veřejnými institucemi a rodinou, emocionální, materiální a sexuální služby mužům).¹² Tato práce byla dosud opomíjena, protože udržovala v chodu pracovní sílu a neměla viditelné výsledky, zatímco mužská práce produkovala měřitelnou nadhodnotu.

Marxističtí feministé dále tvrdí, že se odcizení v životě ženy neomezuje jen na pracovní vztahy. Protože je nucena z ekonomických důvodů vstupovat do rodinných vztahů, v nichž je závislým členem, nemá kontrolu nejen nad svou pracovní činností, ale ani nad svou sexualitou a reprodukcí. Současný systém kapitalistického patriarchy udržuje ženu v závislém postavení, protože je to pro muže výhodné. Muži sice mají alespoň krátkodobý zájem o udržení genderových nerovností, ale v dlouhodobé perspektivě je v zájmu mužů i žen vytvořit rovnoprávnější společnost.

Kromě těchto feministických proudů, jež navazují na tradiční politické teorie, nalezneme další odnože feministického myšlení, které odsuzují egocentrismus a jednostrannost západního myšlení, jako je např. ekofeminismus, lesbický feminismus, feminismus nebílých žen a žen třetího světa.

Feminismus druhého světa (tedy postkomunistických zemí) se zatím nepodařilo formulovat. Historická zkušenost obyvatel této oblasti je natolik odlišná, že ideje a metody používané západním feminismem jsou v místním prostředí neaplikovatelné. Odkaz reálného socialismu zároveň diskredituje jakoukoli zmínku o ženské emancipaci, což ztěžuje vytváření vlastních postojů. Situace žen je zde však stejně problematická jako v jiných oblastech a ke zlepšení pravděpodobně nedojde jinak než prostřednictvím nátlaku žen samotných.

Stát aneb historický exkurz

Feministé tvrdí, že podřízení žen mužům je základem současného hierarchického uspořádání mocenských vztahů. Z něj pak vycházejí všechny další hierarchie, které se ve státech a ve společnosti postupně vytvořily.

K vyloučení žen z veřejného života došlo při přechodu společnosti od charakteru rodového k centralizovanému. Zatímco předstátní společnosti organizované v širších rodových společenstvích uctívaly ženskou bohyni, její životodárnou sílu a ženy měly tedy odpovídající vliv na chod společnosti,¹³ v centralizované společnosti, kde autorita vychází ze schopnosti donutit okolí k určitému jednání, se jejich role omezila na roli reprodukční. Podřízenost žen nepředcházela, ale vycházela ze státní centralizace.

Centralizace moci, která s sebou nutně nese hierarchizaci společnosti, byla umožněna rozdělením širších rodových společenství do snáže ovladatelných a kontrolovatelných rodinných domácností a oddělením domácí (neboli ekonomické) sféry od veřejné (či politické). V domácí sféře ženy a otroci zajišťovali uspokojování základních lidských potřeb, a tak umožňovali mužům vládnout a nezabývat se těmito „nízkými“ aktivitami.

Ctností vládců bylo právě oproštění od jakýchkoli osobních vazeb a nulový podíl na udržování sociálního systému. Na nesmrtnost měly právo jen racionální a abstraktní myšlenky. Tak došlo ke zhodnocení maskulinního rozumu, abstrakce a racionality a k degradaci femininních vlastností, soukromé sféry i reprodukce a k popření jejich politického obsahu. Ženy ztratily zázemí širší rodiny, právo na majetek, tím i na statut občana a staly se závislými na mužských příslušnících domácností. Jejich jedinou výsostnou funkcí bylo vyprodukovat mužského potomka. Ve své iracionalitě vlastně „*nebyly celými lidmi. Byly pasivním objektem mužova aktivního, transformativního vědění.*“¹⁴

K dalšímu posunu v postavení žen a upevnění patriarchálního systému došlo s příchodem moderního státu. Liberalismus, který v osobě J. Locka ostře odsoudil patriarchální systém ve veřejné sféře, ho jen upevnil v soukromé sféře. Rodina pro něj byla přirozeně hierarchická a nepolitická a vše, co se týká žen (tedy biologická a sociální reprodukce, emocionální a fyzická péče o druhé, chod domácnosti a citové vztahy), zůstalo jako iracionální (tj. nízké) zcela vyloučené z politického uvažování.

Když Napoleon odmítl ženám přiznat občanská práva, ztratily i zbytek svých privilegií. Zděděný majetek přecházel na jakéhokoli žijícího mužského příslušníka rodu a žena byla odkázána na jeho dobrou vůli. Nesměla se vzdělávat ani pracovat, jediným legitimním způsobem přežití byl sňatek.¹⁵ Děti měl ve „správě“ muž, žena tedy ztratila i svou výchovnou roli.¹⁶

S příchodem kapitalismu se dále diferencovaly sféry činnosti. Zatímco ve starověkých společnostech spadalo hospodaření do oblasti soukromé, v éře moderního liberalismu vznikla z ekonomických aktivit (díky tomu, že byly vykonávány muži, a proto získaly na vážnosti) další sféra mezi rodinnou a politickou. Ženy tak přišly o další roli ve společnosti (která jim přinášela ekonomické zisky, a tedy alespoň částečnou nezávislost) a „jejich“ rodinná sféra se na společenském žebříčku propadla ještě hlouběji. Zatímco ekonomická sféra byla finančně ohodnocena, práce v domácnosti zůstala i nadále neviditelná a neplacená.¹⁷

Feminismus a mezinárodní vztahy

Podle feministů byla teorie mezinárodních vztahů, stejně jako ostatní společenské vědy do 60. let 20. století založena výhradně na maskulinním vnímání světa, které se zaměřuje jen na racionálně vymezitelné prvky skutečnosti. Zbytečnost genderového přístupu v tomto oboru byla tradičně zdůvodňována vztahem přirozených femininních vlastností a charakteru oboru; politika (zejména mezinárodní) se zabývá pouze veřejnou sférou, témata jako moc, hrozba, zastrahování, síla, konflikt, které ženě nejsou vlastní. Její úloha ve společnosti se přirozeně soustřeďuje na soukromou sféru, teorie mezinárodních vztahů se jí tedy přímo netýkají.

Feministé však tvrdí, že mnoho jevů, které teorie mezinárodních vztahů vylučuje ze svého rámce, významně ovlivňuje fungování mezinárodního systému. Teorie, s jejíž pomocí popisujeme skutečnost, formuje naše činy i vnímání světa a o skutečném fungování mezinárodního systému a vztahů se dozvíme mnohem více, zaměříme-li se na to, co dosud bylo z disciplíny mezinárodních vztahů vyloučeno.¹⁸ „*K nalezení nových způsobů zkoumání dynamiky mezinárodních konfliktů a mezilidských vztahů je třeba podrobit kritice normativní a konstitutivní základy současných teorií a světových společenských řádů.*“¹⁹

Metodologický postup

Feministická pojetí teorie mezinárodních vztahů jsou obvykle klasifikována následovně:²⁰ Tzv. *feministický empirismus* usiluje o včlenění žen a genderu jako proměnné do studia

mezinárodních vztahů. Tento přístup se rozvíjí nejdéle, neboť přímo nezasahuje do hájemsství teorie mezinárodních vztahů, je spíše globální perspektivou „ženských studií“ (women studies). Zviditelnění ženských témat a prokázání jejich relevance je nezbytným krokem k rehabilitaci ženského myšlení nejen v tomto oboru. *Feministické stanovisko* odhaluje maskulinitu teorie a praxe mezinárodních vztahů, kritizuje tedy tradiční analytické koncepty a modely této disciplíny. Pro tradiční teorii mezinárodních vztahů je zřejmě nejpřijatelnější, protože do jisté míry zachovává její strukturu a pouze znovu definuje jednotlivé pojmy. A konečně *feministický postmodernismus* vytváří vlastní pojetí této disciplíny a zabývá se také jejími epistemologickými východisky.

Feministický empirismus

Podle feministických kritiků vnímá teorie mezinárodních vztahů skutečnost jako konflikt a nepřátelství a považuje studium procesů, které umožňují fungování a reprodukci mezistátního systému, za vedlejší právě díky vyloučení femininní zkušenosti ze svého předmětu.²¹

Ženy však tvoří přes 50 % světové populace a jsou to právě ony, které v pozadí udržují v chodu mezinárodní systém. Odpracují 60 % pracovních hodin (ale dostávají jen 10 % světových příjmů a vlastní jen 1 % světového majetku a zdrojů),²² zajišťují nejen biologickou, ale prostřednictvím výchovy i sociální reprodukci populace a systému. Jako hlavní poskytovatelky prvotní fyzické, sociální i emocionální péče a uspokojovatelky základních potřeb jsou sice v globálním ekonomickém systému zcela neviditelné, avšak domov tvoří nezbytné psychologické zázemí pro správné fungování člověka v ekonomickém i politickém prostředí. Z výzkumů vyplývá provázanost formálního a neformálního hospodářství, produkce a reprodukce, veřejné a soukromé sféry. Ženy tedy hrají nezastupitelnou roli ve fungování mezinárodního systému i v tvorbě mezinárodní politiky.

Díky britské ideologii postkolonialismu a díky významnému podílu USA v mezinárodních organizacích se výzkum důkladně věnuje ženám třetího světa a *rozvojové pomoci*. Ženy tvoří většinu mezi uprchlíky a negramotnými, měly by tedy být i primárním cílem této pomoci. Feministé tvrdí, že západní pomoc je opět organizována muži, a proto se orientuje na tradiční západní ekonomické ukazatele, a tím udržuje (popřípadě vytváří) hierarchické genderové rozdělení mužské a ženské práce. Ve vztahu k ženám se zaměřuje jen na tradiční ženské/femininní role a neposkytuje jim potřebné dovednosti a znalosti, aby mohly samy ovlivňovat svůj osud. Výzkumy ukazují, že pomoc by byla neefektivnější, kdyby byla zaměřena na rozvoj zemědělské technologie, na zvyšování ekonomické síly komunit, na vzdělání a zdravotní péči pro ženy.

Problémy spojené s *makroekonomickou restrukturalizací* také většinou postihují především ženy. Při přechodu od agrární k industriální společnosti muži získají placenou práci (mnohdy v zahraničí, nebo daleko od domova) a ženy musejí zajišťovat nejen chod domácnosti a výchovu dětí (opět neplaceně), ale i zabezpečit přísun základních životních potřeb. V další fázi restrukturalizace se situace žen, které jsou převážně zaměstnány ve státní sféře a na nejhůře placených a nejnestálějších místech, zhoršuje neúměrně rychleji než situace mužů.

Značnou pozornost feminističtí empiristé věnují rovněž vlivu *globálních problémů*, jako je chudoba, hlad a ekologická krize, na život žen. Spolu s environmentalisty odsuzují neudržitelný přístup současných elit k neobnovitelným zdrojům a k životnímu prostředí, který vyvozují ze strachu racionální maskulinní vědy a států před iracionalitou přírody. Tento strach je systém schopen odbourat jedině tím, že přírodu ovládne. Feministé hledají cestu k harmonickému vztahu k životnímu prostředí v uplatnění odlišného charakteru ženské identity, která má blíže k partnerskému, kooperativnímu a zodpovědnému vztahu k okolí.

Dalším velkým tématem je *násilí*. Domácí násilí bylo vždy považováno za soukromou záležitost, vyplývající z kulturní tradice. Feministé však obhajují jeho veřejný a politický charakter (např. znásilnění s nesporně politickým podtextem za války v Jugoslávii).

Nepřímé, strukturální násilí, které je hluboko zakořeněné v patriarchálních politických systémech, vyplývá právě z podřízení ženy v partnerském vztahu.

Značná pozornost je věnována i *armádě a válce* jako nejčistším příkladům mužské socializace a vzájemnému působení žen a armády. V této souvislosti je často zmiňován koncept občanství, definovaného na základě majetku, vojenské služby a volebního práva, které byly ženám po většinu historie odepřeny, a tak poskytly ospravedlnění pro maskulinní orientaci státu.

Ženy se nejen pokoušejí zlepšit účinnost akcí existujících *mezinárodních organizací*, ale vytvářejí i vlastní mezinárodní mírová, ekologická a jiná sociální hnutí. Jsou tedy významným nestátním aktérem mezinárodních vztahů.

Feministické stanovisko

Nejdůležitější koncepty mezinárodních vztahů, jako je moc, suverenita, autonomie, anarchie, a základní analytické jednotky, jako je člověk, stát a mezinárodní systém, stojí podle feministických kritiků na maskulinních genderových rolích a jsou pevně spjaty s patriarchálním oddělením veřejné a soukromé sféry, a proto nemohou vysvětlit historické proměny a kontinuitu světové politiky.

Zastánci feministického stanoviska usilují o sladění teorie mezinárodních vztahů s faktickým stavem a fungováním mezinárodního systému prostřednictvím včlenění výsledků zkoumání feministických empiristů a odbouráním maskulinity v uvažování teorie mezinárodních vztahů. Následuje ukázka feministické kritiky základních pojmů teorie mezinárodních vztahů – racionálního jedince a státu.

a) Racionální jedinec a přirozený stav

Teorie mezinárodních vztahů vychází z charakteristiky jedince jako racionálního, autonomního a egoistického individua pohybujícího se v nepřátelském okolí individuí se stejnými vlastnostmi. Tento obraz reprezentuje lidskou přirozenost. Suverénní jedinec ve své racionalitě ignoruje jiné než egocentrické vztahy, protože iracionální soukromou sféru a emocionální vztahy vykázal z politického života. Svět vnímá jako statický systém, nikoli jako proces zasazený do historického kontextu. Pokouší se ho objektivně hodnotit zvnějšku, což vede k tomu, že zaznamenává pouze měřitelné hodnotící kategorie.

Podle feministických teoretiků toto pojetí lidské přirozenosti vychází z maskulinní socializace. Chlapec, aby se stal „správným“ mužem, musí potlačit svou prvotní identifikaci s matkou a jeho identita, v níž jsou emocionální a iracionální prvky potlačovány, klade důraz na autonomii, samostatnost a sebeprosazení a potažmo i vyvázanost z kontextu mezilidských vztahů, které nelze racionálně uchopit, čímž obzobují mužovu identitu.²³ Racionalita není přirozeným a transcendentálním jevem, ale historicky specifickou a naučenou dovedností a jejím uplatněním nedojdeme k objektivnímu a správnému hodnocení jevů, ale k obrazu, který bude opomíjet základní motivace lidského jednání.²⁴ Objektivita ve smyslu oproštěnosti posuzovatele od kontextu není možná; jedince nelze vyabstrahovat z jeho kulturního a sociálního prostředí.

Ženská identita se ustavuje právě ve vztazích k okolí, nikoli v kontrastu k němu, protože dívka při své socializaci nemusí procházet odtržením od objektu své prvotní identifikace. Její pohled na svět, založený na zasazení člověka do kontextu mezilidských vztahů, potažmo do dějinného kontextu, klade důraz na provázanost, spolupráci, prospěch komunity a zodpovědnost ke druhým, nedovoluje vysoký stupeň abstrakce a objektivizace a podstatně ztěžuje tvorbu domněle univerzálních modelů. Svázanost ženy s přírodními cykly působí značné problémy v případě zaujetí nepřátelského či majetnického stanoviska k ostatním či k životnímu prostředí. Tyto vlastnosti a priority by mohly vnést do mezinárodních vztahů podstatné snížení napětí.

b) *Stát*

Stát je považován za nejmenší relevantní jednotku teorie mezinárodních vztahů. Vyděluje se od sféry chaosu jednak navenek oproti ostatním státům a jednak dovnitř proti neuspóřádané, iracionální soukromé sféře,²⁵ do níž prostřednictvím centralizace moci zavádí pořádek. V anarchickém mezinárodním prostředí stát klade důraz na svou vnitřní jednotu, autonomii, sledování egoistických zájmů. Vztahy s okolními státy jsou iracionální, tedy nevymahatelné a nespolehlivé, ve své podstatě ohrožující suverenitu. Je tedy třeba je formalizovat, kontrolovat a – pokud možno – začlenit do racionálního rámce mezinárodního systému, který vylučuje jakoukoli možnost nezištné spolupráce a staví stát do izolace vlastní suverenity podpořené vojenskou silou. Mezinárodní systém se pak jeví jako přirozeně nepřátelský a kompetitivní, orientující se na moc a konflikt.

Do soukromé sféry stát přímo nezasahuje, neboť se vymyká racionálnímu uspořádání a navíc pořádek v ní zajišťuje zmocněnec státu – muž v rodině či vlastník v podniku. Prostřednictvím socializace však nepřímou formuje jednání individuí. Muži mají být autonomní, nadřazení, bratrští, silní a ochranitelští. Naproti tomu ženy se mají podřídit ochraně a vůli muže a poskytovat mu emocionální, ekonomickou i sociální podporu. Stát udržuje toto rozdělení rolí, protože neúčelněji kontroluje chování občanů.

Podle feministických teoretiků nejen veřejná vnitrostátní sféra, která je předmětem politické teorie, ale i soukromá sféra, která je z politologických studií zcela vyloučena, významně ovlivňují fungování mezistátního sektoru, protože významná část mezinárodní politiky se zabývá vyrovnáváním se změnami vnitrostátních systémů a ve svém působení na mezinárodní scéně jsou státy závislé na svém vnitřním uspořádání. Stát je podle jejich názoru třeba vnímat jako probíhající proces, zasazený do určitého historického kontextu. Někteří feminističtí teoretici zpochybňují význam státu v mezinárodním systému a zaměřují se spíše na mezinárodní organizace nebo komunity a zájmové skupiny.

Feministický postmodernismus, epistemologie a teorie mezinárodních vztahů

Pro postmodernistické feministy není gender pouze dichotomií genderových rolí, ale determinátorem způsobu vnímání, myšlení a jednání. Kladou důraz na (sebe)reflexi vědce a vědeckých teorií, které podle jejich názoru vycházejí a jsou závislé na konkrétní historické situaci a na osobnostních determinantech posuzovatele. Věda je pro ně „*lidskou činností, která reflektuje způsob, jakým jsou určité aktivity definovány, chápány, jaký význam a hodnotu získávají v určité společnosti*“.²⁶ Je to tedy prostředek poznání zkoumané společnosti.

Feminističtí postmodernisté kritizují zjednodušující objektivistické dichotomické chápání světa, které je základem hierarchické patriarchální společnosti,²⁷ a odkrývají maskulinní základy západní vědy, epistemologie, kultury a myšlení vůbec. Zjišťují, že pro ženy v tomto světě není místo, protože je konstruován tak, aby vyloučil cokoli, co se s ním neshoduje. Domnívají se proto, že k začlenění žen (a tedy femininity) do rámce vědy je třeba transformovat současné kategorie, které jsou příliš závislé na dosavadním maskulinním pojetí. Kladou důraz na studium jazyka, jenž determinuje způsob uvažování. V oblasti mezinárodních vztahů nalezneme zvláště ilustrativní příklad toho, jak výběr jazykových prostředků ovlivňuje formu i obsah jednotlivých disciplín.

Kritika Morgenthauových principů politického realismu

Jako výstižnou ukázkou feministické kritiky teorie mezinárodních vztahů lze nabídnout kritiku Morgenthauových principů J. Ann Ticknerové.²⁸ Jeho vizi současného mezinárodního systému považuje autorka v zásadě za správnou. Mezinárodní vztahy či politika jsou však podle jejího názoru mnohem složitější a závislejší na mnoha faktorech, které Morgenthau ze své teorie zcela „vytěsnil“.

1) *Objektivita* se ve feministické perspektivě váže k maskulinitě (v důsledku zmíněné maskulinní socializace, která klade důraz na oddělení jednotlivce a okolí, subjektu a objektu, nutné k tomu, aby bylo možné objekt kontrolovat, ovládat). Údajně objektivní zákony lidské přirozenosti jsou její maskulinní projekcí. Lidská přirozenost je však maskulinní i femininní. K věrnějšímu popisu skutečností nabízí autorka „dynamickou objektivitu“, která přiznává světu jeho nezávislou integritu, ale vychází z našeho zakotvení v něm. Dále hovoří o „africkém vidění světa“. Na rozdíl od západní vize racionálního ekonomického člověka, individualisty, jenž maximalizuje své zisky, chápe individuum jako součást sociálního celku, které jedná v jeho rámci, nikoli izolovaně. Spojí-li se tyto dvě koncepce s holistickou environmentalistickou teorií globální interdependence, jež prosazuje Zemi jako primární objekt loajality, vznikne pojetí světa, které uznává jeho propojenost, různorodost a respektuje pohledy druhých jako stejně legitimní jako pohledy vlastní, a tak zabraňuje hierarchizaci světa.

2) *Národní zájem a bezpečnost* jsou podle feministických teoretiků multidimenzionálním jevem, nelze je redukovat na mocenské vztahy. Primárním národním zájmem by mělo být uspokojení základních potřeb obyvatelstva a zachování obyvatelnosti naší planety. Proto V. S. Petersonová nabízí hledání bezpečnosti v emocionální podpoře, péči, tvoření a každodenním znovuvytváření lidského společenství. Vzájemná závislost a spolupráce, které byly odsunuty do pozadí jako iracionální a neměřitelné, jsou tak vyzdvíženy ze svého degradovaného postavení.²⁹ Vzhledem k tomu, že národní stát většinou není schopen řešit problémy globálního dosahu, feministé hledají jiná tělesa, jež by pro řešení takovýchto problémů byla lépe vybavena.

Ve světě globální ekologické krize a jaderných zbraní vidí feministé potřebu hledat nové způsoby *urovnávání konfliktů*. Řešení s nulovým součtem by zničila vítěze i poražené. Zde autorka odkazuje na studie dětských her, které prokazují, že dívky mnohem častěji hrají hry, kde se hráči střídají a kde úspěch jednoho neznamenaá prohru druhého.

3) Zatímco v maskulinním pojetí *moci* jde převážně o moc donucovací, femininní pojetí klade důraz spíše na moc jako energii a schopnost jednat ve vzájemné shodě k dosažení společných cílů. V současném mezinárodním systému je moc chápána jako moc nad někým, ale přijetí femininního pojetí obrací pozornost k nemnoha příkladům spolupráce a k možnosti na ně navázat. Autorka odkazuje na analýzu, která přirovnává ženské způsoby uplatňování moci ke strategii malých států v mezinárodním systému, které jednají z pozice slabých.

4) V souladu s feministickým heslem „osobní je politické“ feministická kritika odmítá možnost *oddělení morálních zásad od politické činnosti*. Realismus, který dává přednost řádu před spravedlností a úspěšnost politického jednání odvozuje od výsledného stupně podřízenosti partnerů, vytrhuje mezinárodní politiku z kontextu, ignoruje její důsledky pro vnitrostátní a soukromou sféru, a tak zanedbává její základní cíl – uspokojování potřeb. „Vytěšňuje“ iracionální prvky, čímž podstatně vzdaluje mezinárodní vztahy od skutečného stavu věcí.

5) Zájmy jednotlivých národů nemohou být ztotožňovány s *univerzálními morálními principy*. Feministická perspektiva morálku v politice neodmítá, ale ve své skepsi k univerzálním modelům, tedy i abstraktnímu a nedosažitelnému morálnímu standardu hledá spíše společně přijatelné morální principy konkrétních skupin a společností, které by tolerovaly kulturní rozdíly, ale mohly se navzdory jim stát základem uvolnění konfliktního ovzduší v mezinárodním prostředí a základem budování funkčního mezinárodního společenství. To však vyžaduje vnesení altruistického prvku zakotveného v ženské identitě do mezinárodní politiky.

6) *Vymezení autonomní politické sféry* jako nezávislé na soukromé sféře nejen definuje její hranice, ale také formuje její obsah a vzorce chování směrem ke konfliktu a k nepřátelství. Oddělená morálka jedince v soukromé sféře a občana v politické sféře ruší morální závazky, které jako neměřitelné a iracionální znemožňují rovnou konkurenci, a jejich dodržo-

vatele staví do znevýhodněného postavení. Autonomii pokládá feministická perspektiva opět za produkt maskulinní západní kultury, která nepřijímá pluralistický charakter lidské přirozenosti. Stanovené hranice politické sféry ji definují tak, že vylučuje zájmy a možnou účast žen (pokud se nepřizpůsobí maskulinním pravidlům hry).

* * *

Feministická perspektiva přináší popis mezinárodního systému, jenž zahrnuje širší spektrum motivací než tradiční teorie mezinárodních vztahů. Díky své nedůvěře k „objektivním“ a „univerzálním“ modelům a k důrazu na konkrétní situaci jednotlivců, komunit i států se brání vytváření jakýchkoli konzistentních modelů fungování mezinárodních vztahů. Uplatnění jejich náhledů v teorii mezinárodních vztahů by zřejmě přineslo užitek masám lidí, kteří dosud nesli následky kabinetního rozhodování v mezinárodním systému. To však vyžaduje rekonstruovat zavedené kategorie teorie mezinárodních vztahů i způsob myšlení. Otázkou ovšem zůstává, jestli teorie mezinárodních vztahů vůbec usiluje o přiblížení k realitě a jestli nechce zůstat intelektuálním cvičením pro úzkou skupinu elitních teoretiků.

Mnoho prvků feministické kritiky nalezneme i u jiných nestandardních teorií mezinárodních vztahů. Ty však setrvávají v maskulinním vidění světa a nemají své altruistické vývoody o co opřít, zatímco feminismus může nabídnout konkrétní odkaz na „neziskovou“ činnost žen v rodině i v komunitě, a tak vyvrátit tvrzení, že takováto činnost je nepřirozená, a proto pro lidstvo nevhodná.

Feministický přístup k mezinárodním vztahům musí však v každém případě řešit jeden závažný problém: Jak donutit praktiky mezinárodních vztahů, aby opustili dobře zavedené a fungující egocentrické a nezištně konali dobro ve prospěch svých bývalých nepřátel? Odpověď na obdobné otázky hledají apoštolové všech hlubokých a globálních proměn v chování obyvatel Země. Jedinou, i když málo povzbudivou nadějí je zřejmě nevyhnutelná krize, která bude tak hluboká, že lidstvu nezbyde nic jiného, než od základů změnit svůj způsob uvažování a postoje ve vzájemných vztazích mezi jednotlivci, státy i přírodními druhy.

¹ Práce přitom vychází ze studia anglicky psané literatury. Přístup k relevantní literatuře je však v Praze značně omezen, a proto lze čerpat pouze ze skromných zdrojů knihoven Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Nadace Gender Studies. Jde o následující sborníky: Grant, R., Newland, K. (eds.): *Gender and International Relations*. Sborník prací katedry mezinárodních vztahů London School of Economics (která se genderem v mezinárodních vztazích soustavně zabývá). Buckingham 1991. Peterson, V. S. (ed.): *Gendered States*. Sborník z konference Gender and International Relations ve Wellesley v roce 1990. Boulder, London 1992. Beckman, P. R., D'Amico, F. (eds.): *Women, Gender, and World Politics*. London 1994. Burchill, S., Linklater, A.: *Theories of International Relations*. New York 1996, kapitoly o feminismu.

² Peterson, V. S.: *Introduction*, cit. dílo, s. 8.

³ Jazyková poznámka: I když je tato terminologie přesná, v současné češtině je prozatím nepřijatelná, proto dále volím dvojici mužský – ženský pro rozdíly pohlavní a maskulinní – femininní pro rozdíly genderové.

⁴ Prvním dokladem tohoto tvrzení byl výzkum Margaret Meadové mezi kmeny na Nové Guineji, kde autorka zaznamenala zcela odlišné rozložení genderových očekávání než v západních civilizacích (u kmene Arapeš se ženy i muži chovali „mateřsky“ a podřizovali své jednání potřebám slabších členů komunity; u kmene Mundugamor naopak obě pohlaví vystupovala tvrdě, soupeřivě a agresivně; u kmene Cambuli pak byly genderové role obrácené – muži se zdobili, byli mírní a pečovatelští a ženy byly vůdčí a energické). Viz Tischler, H. L., Whitten, P., Hunter, D. E. K.: *Introduction To Sociology*. CBS College Publishing, 1983.

⁵ Harding, S.: *Feminism and Methodology*. Open University Press 1987, s. 6. Cit. dle Grant, R., Newland, K. (eds.): cit. dílo, s. 1.

⁶ Jazyková poznámka: Feministickou teorií se zabývají většinou ženy. Existují však i muži feministé. Jazykové zákony tedy přikazují užití generického maskulina, i když toto označení vyzní poněkud nezvykle.

⁷ Eastwell, R., Wright, A.: *Contemporary Political Ideologies*. London 1993, s. 192.

⁸ Viz Bryson, V.: *Feminist Political Theory*. London 1992. Jmenujme alespoň A. Condorceta, M. Wollstonecraftovou, W. Thompsona, J. S. Milla a A. Adamsovou.

⁹ Viz Eastwell, R., Wright, A.: cit. dílo. Viz též Burchill, S., Linklater, A.: cit. dílo.

¹⁰ Viz Elshtain, J. B.: *Realism, just war, and feminism in a nuclear age*. In: Little, R., Smith M. (eds.): *Perspectives on World Politics*. London 1991.

¹¹ Obsah těchto pojmů není jednoznačně vymezen. Pro některé autory jsou zaměnitelné, jiní odlišují marxistický feminismus od jiných levicových feminismů (např. utopicky socialistického), nebo považují socialistický feminismus za pokus o skloubení marxistického a radikálního feminismu, popřípadě za feminismus, který hlásá nutnost přechodu k socialistickému systému. Viz Bryson, V.: cit. dílo, s. 207.

¹² Viz Peterson, V. S.: *Security and Sovereign States: What Is at Stake in Taking Feminism Seriously?* In: Peterson, V. S. (ed.): cit. dílo, s. 21.

¹³ Viz Eislerová, R.: *Číše a meč*. Lidové noviny 1995.

¹⁴ Peterson, V. S.: *Introduction*, cit. dílo, s. 13.

¹⁵ Ve Velké Británii bylo v polovině 19. století provdáno jen 30 % žen.

¹⁶ Ideologické zdůvodnění pro uzavření žen do domácího světa poskytl J. J. Rousseau. Uznával, že tato role je pro ženu sice nepřírozená, avšak k zajištění tzv. rodinného štěstí je nutná obětí některého člena rodiny. V Emilovi doporučuje při výchově chlapcům poskytnout veškerou volnost a svobodu, dívky učit přizpůsobivosti a poslušnosti a sebeobětování. Zatímco osvícenci uznávali jisté znásilnění ženiny přirozenosti, má-li se socializovat do této role, v polovině 19. století již panovalo přesvědčení, že žena není ničeho jiného schopna.

¹⁷ Viz Peterson, V. S.: *Security and Sovereign States: What Is at Stake in Taking Feminism Seriously?* In: Peterson, V. S. (ed.): cit. dílo, s. 35.

¹⁸ Viz Tickner, J.: *Ann, Hans Morgenthau's principles of political realism: a feminist reformulation*. In: Grant, R., Newland, K. (eds.): cit. dílo, s. 32.

¹⁹ J. True. In: Burchill, S., Linklater, A.: cit. dílo, s. 211.

²⁰ Viz tamtéž, s. 212. Viz též Keohane, R. O.: *International relations: contributions of a feminist standpoint*. In: Grant, R., Newland, K. (eds.): cit. dílo, s. 41. V. S. Petersonová pak nabízí jako feministický metodický postup dekonstrukci současných modelů a následnou rekonstrukci.

²¹ Viz J. True. In: Burchill, S., Linklater, A.: cit. dílo, s. 216.

²² Viz Zpráva OSN 1980.

²³ Viz Sylvester, Ch.: *Feminists and Realists View Autonomy and Obligation in International Relations*. In: Peterson, V. S. (ed.): cit. dílo, s. 157.

²⁴ Viz Peterson, V. S.: *Introduction*, cit. dílo, s. 12.

²⁵ Viz J. True. In: Burchill, S., Linklater, A.: cit. dílo, s. 230.

²⁶ Peterson, V. S.: *Introduction*, cit. dílo, s. 15.

²⁷ Viz tamtéž, s. 12.

²⁸ Viz Tickner, J. A.: *Hans Morgenthau's principles of political realism: a feminist reformulation*. In: Grant, R., Newland, K. (eds.): cit. dílo, s. 27.

²⁹ Viz Peterson, V. S.: *Security and Sovereign States: What Is at Stake in Taking Feminism Seriously?* In: Peterson, V. S. (ed.): cit. dílo, s. 56.